
Kitâbü't-Tahrîş: İlk Dönem Siyasî ve İtikadî İhtilâflarında Hadis Kullanımı

Dırâr b. Amr, haz. Hüseyin Hansu, çev. Mehmet Keskin

İstanbul: Litera Yayınları, 2014, 328 sayfa.

Kelâm tarihinin özellikle erken dönemine dair çalışmaları bekleyen en önemli sorun, ilk asırlara ait birinci el kaynakların yetersizliği yanında, sonraki dönem kaynaklarından istifade ile elde edilen görüşlerin yanıltıcı olma ihtimalidir. Bu durum, ilk müellifler ve görüşleri hakkında doğru bir

mâlûmat edinmemizi engellediği gibi, sonraki devirlerde sürdürülen ve giderilmesi oldukça güç olan yorumlara da kapı aralamaktadır. Yakın zamanda İslâm düşüncesinin oluşum dönemine ait ilk el kaynakların neşredilmesi, bu alana dair bilgilerimizi tâdil eden oldukça sevindirici ve heyecan verici bir gelişmedir. Zira temel metinler ve görüşler ortaya konmadan belli bir alanı, özellikle de kelâm ilminin teşekkül dönemini tanımak ve buradan hareketle bilimsel faaliyetler yürütmek mümkün değildir. Bu eserler, düşüncenin içinde filizlendiği tarihî, sosyal, kültürel ve siyasî şartları göstermesi bakımından da oldukça ilgi çekicidir.

Erken dönem müelliflerinden Dırâr b. Amr el-Gatafânî'nin (ö. 200/815) *Kitâbü't-Tahrîş* adlı eserinin tahkiki ve Türkçe çevirisi, bu yöndeki önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilmelidir. Zira eser, bilindiği kadarıyla, İslâm düşüncesi ve hadis rivayet literatürüne dair elimizde bulunan ilk kaynaklardandır. Müellifinin fikirleri ve tartışmalı kişiliği, mezhepler tarihi yazarlarınca müstakil olarak ele alınmasına yol açmıştır. O, her ne kadar Mûtezile'nin kurucusu olarak gösterilen Vâsıl b. Atâ'nın talebesi olsa da, resmî çizgisinden uzaklaştığı iddiasıyla mezhep mensuplarınca dışarıda tutulmuştur. Buna rağmen Dırâr'ın özellikle insan fiilleri sorununda "kesb" kavramını ilk dile getirenlerden olması ve arazlardan müteşekkil bir âlem tasarlaması, İslâm düşünce geleneğinin kurucuları arasında görülmesini gerektirir.

Kaynaklarda, Dırâr'a nispet edilen farklı türde eserler olsa da, burada tanıtımını yaptığımız eser dışında günümüze ulaşan herhangi bir eseri bulunmamaktadır. *Kitâbü't-Tahrîş* ise yakın bir zamanda Yemen'de yazma halinde bulunan bir nüshadan istifadeyle neşredilmiştir. Eser muhakkik tarafından kaleme alınan ve müstakil bir makale hacmine ulaşan "Giriş" kısmıyla başlamaktadır. Burada müellifin kimliği, hadisçiliği, eserin otantikliği ve ihtiva ettiği konular incelenerek okuyucunun metne zihnen hazırlık yaparak başlaması sağlanmaktadır. Esas metin ise insanların niçin ihtilâf ettiği ve ümmetin yolunu nasıl şaşırıldığı sorusuyla başlamakta ve henüz "Giriş"te telif maksadını ortaya koymaktadır. Müellife göre bunun sebebi, Kur'an'da ve hadislerde sıkça ikaz edilmelerine rağmen, müslümanların geçmiş kavimlerin hatalarını tekrar etme yanlışlığına düşmeleridir. Nitekim yahudiler ve hıristiyanlar da peygamberlerinden sonra Sâmirî ve Pavlus tarafından saptırılmışlardır. Hz. Peygamber bu tarihî ve sosyolojik hadisenin tekerrür etmemesi için, ümmetini sıkça uyarsa da, vefatından hemen sonra müslümanlar birbirlerine düştüler (s. 2-3). Dırâr'ın amacı, bu hadisenin siyasî ve kültürel sebeplerini irdelemekten çok, fitne döneminde her fırkanın kendi iddiasını desteklemek için rivayetlere gelişigüzel müracaat etmesinin yanlışlığını göstermektir. Bu durumu bir hadisten mülhem Arap kültüründe yaygın olarak görülen "horoz

dövüştürme” (tahrîş) olayına benzeten Dırâr, böylece eserin ismine de açıklık getirir. Zira lugatta “insanların arasını açma, birbirine düşürme, fitne sokma” gibi anlamlara gelen “tahrîş”, fitnenin toplumsal zararlarını ifade için seçilen bilinçli bir kelimedir.

Dırâr’a göre bu ihtilâflarda esas suçlular, rivayetleri kişisel arzuları doğrultusunda aktarıp insanları yanıltan fakihler ve onları bilinçsizce takip eden kimselerdir (s. 12). Bu sebeple her bir bölüm, fakihe yöneltilen soru ile başlamakta ve onun rivayetleri, şahsî görüşleri doğrultusunda yorumlayarak insanları nasıl saptırdığı gösterilmektedir. Dırâr, fakihler ile onun görüşlerine tâbi olanların birbirlerini yanlış yönlendirirken nasıl bir toplumsal travmaya sebebiyet verdiklerini ise şu yargılarla ifade eder: “Bu rivayetleri yanlış yorumlayarak insanların kanını ve malını helâl kıldılar.” “Bu rivayetlerle birbirlerini kırdılar (tahrîş).” “Bu rivayetlerle birbirlerine düşmanlık yaptılar.” “Câhil kimseler bu hadislerle susturuldu.” “Emevî sultanları ve onlara uyanlar kible ehlini bu hadislerle uyutup köleleştirdiler” (meselâ bk. s. 19, 47, 62). Dırâr, eserin merkezinde bulunan fakihin adını vermese de, meselelerin ona yöneltilen sorular etrafında ele alınması, ilgili zatın hicrî II. asır Kûfe toplumunda cereyan eden tartışmalardaki dinî ve siyasî otoritesine delâlet eder. Muhakkikin verdiği bilgiye göre kavramların henüz ayrışmadığı bu dönemde, fakih ve muhaddis kelimeleri birbirinin yerine kullanılabilir (s. XIX). Van Ess’in ifade ettiği gibi, muhtemelen Dırâr bu dönemde kadıdır ve şehrin ideolojik görüntüsüyle bir aydın duyarlılığı içinde ciddiyetle ilgilenmiştir. Bu sebeple *Kitâbü’t-Tahrîş* dışarıdan bir rivayet eleştirisi gibi görünse de asıl amacı hadis istismarcılarının toplumu yönlendirmedeki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Zira bu dönemde fırkalar, kendi görüşlerini teyit, muhaliflerini ise susturmak için hadisleri art niyetli ve özensiz biçimde kullanmakta, böylece Hz. Peygamber’in otoritesini istismar etmekteydiler.

Müellif, İslâm ümmetini ayrılığa düşüren önemli sebeplerden birinin de kişileri övme ve yerme hususunda aşırıya kaçılması olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Ömer, Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Muâviye gibi kişiler hakkında lehte ve aleyhteki görüşleri incelemesi, toplumda bu yönde mevcut olan kutuplaşmayı gidermeyi amaçlamaktadır. O, bu bağlamda, Emevîler, Râfızîler, Hâricîler ve Hilsiyeye gibi müstakil fırkaların yerilmesi üzerinde de durmaktadır. Asıl mesele ise fikhî ve kelâmî tartışmaların sonucunda oluşan fırkalaşmanın, tarafların birbirine “kâfir” ve “müşrik” sıfatlarını yakıştırmasıyla oldukça sorunlu bir hale dönüşmesidir. Nitekim fakihe yöneltilen şu soru, meselenin geldiği boyutu göstermesi bakımından önemlidir: “Sonra fakihe bir grup gelerek: ‘Bu rivayetlerden dolayı

kavmimizden bir kısmı diğer bir kısmının kâfir ve müşrik olduğuna şahitlik ediyor. Kanını, malını, ırzını ve esir alıp köle edilmesini helâl görüyor' dediler" (s. 52).

Eser, yukarıda zikredilen ana fikir etrafında imanın tanımı ve sıfatı, imanda istisna, amel, nifak ve fısın mânaları, mürtekîb-i kebîre, kulların fiilleri, kader, nübüvvet ve nüzûl-i Îsâ, kabir azabı, ruhların cesetten ayrılması, haşir, Allah'ın sıfatları, teşbih ve tecsim, ecel ve sadakanın ömrü uzatması, peygamberlerin üstünlüğü gibi itikadî/kelâmî tartışma konuları hakkında da bilgiler vermektedir. Ancak burada asıl amaç, bilgi vermek ya da mevcut ihtilâflara işaret etmek değil, rivayetlerin şahsî amaçlar doğrultusunda kulanımına dikkat çekmektir. Kitapta değinilen hususların, aradan geçen onca zamana rağmen, bugün de güncelliğini koruması ve halen tartışılması ilgi çekicidir. Bunun gibi eser, Mürcie ve Havâric'in alt grupları olduğu anlaşılan Hilsiyeye, Sumtiyye, Mütezemmite, Müsevvide, Şükkâk, Mubrimîn, Mukallidîn, Musavvirûn gibi pek fazla bilinmeyen inanç gruplarını da tanıtmaktadır. Bunun yanında *Kitâbü't-Tahrîş*, borçlu olarak ölenin durumu ve namazı, yemin, talâk, davet/tebliğ, evlilik hayatı, livâta, hayız, şarkı söylemenin hükmü, imâmetin Kureyşîliği gibi fikhî hususlara da yer vermektedir (bk. s. 71-72). Eserin son bölümünde hakikate ulaşma yöntemi (idrâkü'l-hakk) ile icmâ üzerinde durulması (s. 143), eserde zikredilen ihtilâfların bilgi ve metodoloji problemi olarak görüldüğüne de işaret edilmektedir.

Bu noktada eserin tahkiki ve çevirisi hakkında birkaç kelâm etmek yerinde olacaktır. Her şeyden önce klasik eserlerin neşrinde tercümenin orijinal metinle birlikte karşılıklı olarak yer alması son derece olumludur ve araştırmacılara esas kaynağı görme ve değerlendirme imkânı vermektedir. Bunun gibi "Giriş"te metnin tahkik süreci ve çevirisi hakkında verilen detaylı bilgiler oldukça faydalıdır. Ayrıca dipnotlarda metinde geçen âyetlerin verilmesi ve içerikte yer alan terimlerin açıklanması da genel okuyucu kitlesi bakımından önem arz etmektedir. Ancak aynı işlemin metinde geçen hadisler üzerinde de yürütülerek rivayetlerin sıhhatinin tespit edilmesi, müellifin maksadını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilirdi. Bu hususun kitap üzerinde yapılacak çalışmalarla kısa sürede giderileceğini ümit ediyoruz.

Çeviriye gelince: Her şeyden önce bir dili, bir başka dile tercüme etmenin incelik gerektiren meşakkatli bir iş olduğunu ve sadece kavram değil, mefhum düzeyinde bir çeviriyi gerektirdiğini kabul etmek gerekir. Bu bakımdan kelimelere Türkçe karşılıklar önermenin yanında, anlam merkezli bir yöntemi benimsemek ve teknik tabirleri parantez içinde vermek uygun olacaktır. Bu bağlamda örneğin âmil, sultan, reâyâ, kubbe, infirâd, belâ, fitne, riyâset ve kazâ,

avak, ehl-i salâh kelimelerini aynen korumak yerine, mefhumlarına ve eser içindeki konularına uygun düşecek karşılıklar önerilebilirdi.

Klasik eserlerin tahkik ve tercümesi her yönüyle takdire şayan, ciddi bir faaliyet olup bilimsel mirasımıza önemli bir katkı olarak düşünölmelidir. Eserin fikir örgüsünün farklı disiplinlerce çok yönlü olarak incelenmesi, bu faydayı daha ileri boyutlara taşıyacaktır. Bu sebeple *Kitâbü't-Tahrîş* -başta hadis, kelâm, fıkıh ve mezhepler tarihi olmak üzere- teşekköl devri İslâm düşüncesi hakkındaki bilgilerimizi gözden geçirmemizi, bu dönemin sosyo-kültürel yapısını tanımamızı sağlayacak ve ilk asırda insan ve toplum merkezli yürütölecek faaliyetlere kaynaklık edecektir. Son olarak muhakkik tarafından yine erken döneme ait bir kaynak olan ve Kâ'bî nisbesiyle tanınan Ebü'l-Kâsım el-Belhî'ye (ö. 319/931) ait *Uyûnü'l-mesâil ve'l-cevâbât* adlı eserin yayımlandığı bilgisini burada paylaşmaktan memnuniyet duyacağımızı belirtmek isteriz.

Osman Demir

(Doç. Dr., Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlähiyat Faköltesi)